

Γυναίκες στα ΣΔΕ Πρωτογενής έρευνα ΧΕΝ Ελλάδος

ΧΕΝ Ελλάδος 2024

Έρευνα ΣΔΕ Συμπεράσματα

Πρόλογος

Η παρούσα έρευνα δημιουργήθηκε από την ΧΕΝ Ελλάδος. Γεννήθηκε σαν σκέψη από την κα. Μ. Γεωργαλά, MSc Επικοινωνιολόγο-Σύμβουλο Σταδιοδρομίας GCDF, και υλοποιήθηκε από την κα. Ν. Αμβροσιάδου, Υπεύθυνη του Κέντρου Συμβουλευτικής Σταδιοδρομίας της ΧΕΝ Ελλάδος, σε συνεργασία με την δρ. Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών Μ. Κανταράκη, η οποία ανέλαβε την κοινωνιολογική και φεμινιστική ανάλυση των συμπερασμάτων, καθώς και την επιστημονική επιμέλεια της έρευνας.

Στις αρχικές φάσεις της διαμόρφωσης του πλαισίου της έρευνας συμμετείχαν τα επιστημονικά στελέχη της ΧΕΝ Ελλάδος, κα. Ε. Σταμέλου και κα. Α. Μαυρολέων. Η απεικόνιση των στατιστικών δεδομένων πραγματοποιήθηκε με τη συμβολή της κα. Α. Αθανασίου.

Περίληψη

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε 26 γυναίκες ενήλικες άνω των 18, σε ορισμένες επαρχιακές πόλεις και νησιά. Υπήρχαν δύο σκέλη στο ερωτηματολόγιο. Το πρώτο αφορούσε κάποιες γενικές πληροφορίες σχετικές με την ερωτώμενη, με το ενδεχόμενο να είναι καθοριστικές για την εκπαιδευτική της πορεία και τις πιθανές επιλογές της, ως προς τα ΣΔΕ, όπως η οικογενειακή της κατάσταση και, κυρίως, ο αριθμός μικρών σε ηλικία παιδιών, ή/και ο τόπος διαμονής (απομακρυσμένος ή κοντινός σε εκπαιδευτικές δομές) και το δεύτερο τους λόγους διακοπής της συνέχισης της εκπαίδευσής τους, τους λόγους συνέχισης στα ΣΔΕ, καθώς και τα πιθανά εμπόδια της εκεί φοίτησής τους.

Εισαγωγή

Σύμφωνα και με προηγούμενες έρευνες (Ζώτου, 2007, Κοντοστάθη, 2016, Τουτζιάρη Ιορδάνη, 2019, Σταμάτη, 2020) φαίνεται ότι ένα μεγάλο ποσοστό ενηλίκων επιθυμεί να συνεχίσει τις σπουδές, που διέκοψε στη νεαρή ηλικία, στα ΣΔΕ. Οι λόγοι που η εκπαίδευση αποτελεί σημαντικό παράγοντα στη ζωή των σύγχρονων πολιτισμών σχετίζονται, τόσο με την εργασία, όσο και με τη δόμηση της προσωπικότητας των ατόμων. Στην εργασία απαιτούνται όλο και περισσότερα εφόδια, όλο και πιο εξειδικευμένες γνώσεις στην αναζήτηση επαγγέλματος, αλλά και στην εξέλιξη των εργαζομένων στον επαγγελματικό τους χώρο. Επιπλέον, σύμφωνα με τις σύγχρονες αξίες και αντιλήψεις που επικρατούν, θεωρείται πως η ανάπτυξη και η ολοκλήρωση της προσωπικότητας του ατόμου σχετίζεται και με την απόκτηση γνώσεων και, επομένως, με τη συνέχιση και την ολοκλήρωση των σπουδών.

Μεθοδολογία

Χρησιμοποιήθηκαν **ημιδομημένα ερωτηματολόγια**, δια ζώσης (με ανώνυμες απαντήσεις) σε άτομα που έχουν την ίδια εμπειρία και αποτελούν μέλη της ίδιας «ομάδας» χαρακτηριστικών (ενήλικες γυναίκες φοιτούσες στα ΣΔΕ) σε περιοχές στις οποίες είχε πρόσβαση η ερευνήτρια (Βόλου, Γιαννιτσών, Θεσσαλονίκης, Χανίων). Τα υποκείμενα της έρευνας απάντησαν σε ερωτήσεις που υπήρχαν στο έντυπο της συνέντευξης, δίνοντας μια πρώτη καταγραφή των σκέψεών τους και σε κάποιες περιπτώσεις συζήτησαν με την ερευνήτρια, εμβαθύνοντας στις απαντήσεις τους, ή δίνοντας περαιτέρω διευκρινήσεις.

Όπως σε κάθε Ποιοτική Έρευνα ακολουθήθηκαν συγκεκριμένα στάδια :

Στο πρώτο στάδιο προσδιορίστηκαν οι **στόχοι** και στη συνέχεια αναζητήθηκε η **συναφής** (περιορισμένη, είναι αλήθεια) **βιβλιογραφία** και επιλέχθηκε ο **τρόπος επεξεργασίας των πρωτογενών δεδομένων**, σε συνδυασμό με τις δευτερογενείς πηγές, προκειμένου να παραχθούν και να δοθούν οι βάσεις για νέες έρευνες.

Ενδιάμεσα των σταδίων, υπήρξε και μια **«προ έρευνα» για τα «προσβάσιμα» στην ερευνήτρια ΣΔΕ**, καθώς και να αντιμετωπιστούν πιθανά πρακτικά ζητήματα. Σημειωτέον ότι, όντως, στην πορεία, προέκυψαν πρακτικά ζητήματα, όπως η άρνηση απάντησης από ορισμένες ερωτώμενες, οι οποίες, αρχικά, είχαν συναινέσει να συμμετάσχουν στην έρευνα, που, ασφαλώς, είχε επιπτώσεις στον αριθμό των τελικών απαντήσεων.

Στόχος της Έρευνας

Η **αναζήτηση των λόγων** που παρακίνησαν τις ερωτώμενες να ενταχθούν στα ΣΔΕ, καθώς και των **πιθανών εμποδίων** που αντιμετωπίζουν, ή αντιμετώπιζαν, στη διάρκεια της φοίτησής τους. Σημαντικός στόχος υπήρξε και η **αναζήτηση των αιτίων που τις ώθησαν να διακόψουν τη φοίτησή τους στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση**.

Η θεωρητική συζήτηση

1. Εισαγωγικό κεφάλαιο : Σχετικά με τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας (ΣΔΕ)

Σε αυτό το κεφάλαιο αναφέρονται ορισμένα στοιχεία που αφορούν την ίδρυση, τη δομή και τη λειτουργία των ΣΔΕ, για να γίνει καλύτερα κατανοητή η συμβολή τους στην εκπαίδευση των ενηλίκων, κυρίως, στην εκπαίδευση των ενηλίκων γυναικών.

Τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας (ΣΔΕ) είναι δημόσια σχολεία ενηλίκων και εντάσσονται στο πεδίο της Διά Βίου Μάθησης. Απευθύνονται σε άτομα άνω των 18, που, είτε δεν άρχισαν, είτε δεν ολοκλήρωσαν τις γυμνασιακές τους σπουδές, άτομα, συνήθως, εργαζόμενα, ή/ και χωρίς εργασία, τα οποία, μέσα από τη συγκεκριμένη εκπαίδευση που λαμβάνουν, στοχεύουν στη βελτίωση των συνθηκών εργασίας τους. Με την ολοκλήρωση της φοίτησης, αποκτάται τίτλος ισότιμος με το απολυτήριο Γυμνασίου¹. Στην Ελλάδα το πρώτο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας ξεκίνησε να λειτουργεί τη σχολική περίοδο 2000-2001. Το σχέδιο αύξησης του αριθμού των ΣΔΕ προέβλεπε 13 σχολεία μέχρι το τέλος του 2006, αλλά η

¹ Βλ. σχετικά Πηγιάκη, 2006, Δημοκρατική-κριτική εκπαιδευτική καινοτομία. Μαθήματα από το Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας. Επίσης, Ν.2525/1997, Άρθρο 5 Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας <https://www.e-nomothesia.gr/kat-ekpaideuse/n-2525-1997.html>. Βλ., επίσης, ΙΝΕΔΙΒΙΜ, <https://www.inedivim.gr/el/programmata-drasesis/sholeia-deyteris-eykairias> και Βεκρής & Χοντολίδου, 2010, Προδιαγραφές σπουδών για τα σχολεία δεύτερης ευκαιρίας Το πρόγραμμά τους συνδέθηκε με τη χρηματοδότηση των «Επιχειρησιακών Προγραμμάτων και Αρχικής Επαγγελματικής Κατάρτισης» (ΕΠΕΑΕΚ) Τα ΣΔΕ αποτελούν συγχρηματοδοτούμενο πρόγραμμα, το οποίο εντάσσεται στο Ε.Π. «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση 2014-2020» και συγχρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ) και το Ελληνικό Δημόσιο (ΙΝΕΔΙΒΙΜ, 2016).

ζήτησή τους και η πολιτική βούληση επέβαλε αύξηση του αριθμού αυτού και τον Σεπτέμβριο του 2003 ο αριθμός των σχολείων τριπλασιάστηκε².

Να σημειωθεί, ακόμα ότι, στον χώρο των ΣΔΕ, λειτουργούν Γραφεία Συμβουλευτικής, για την ανάπτυξη προσωπικών δεξιοτήτων και ικανοτήτων των εκπαιδευομένων και την ατομική, επαγγελματική και κοινωνική τους εξέλιξη, που στελεχώνονται από Συμβούλους Σταδιοδρομίας και Ψυχολόγους³.

Στο Πρόγραμμα των ΣΔΕ δίνεται έμφαση στη χρήση των αριθμών, του γραπτού και προφορικού λόγου στην επικοινωνία και στην καθημερινή ζωή, αλλά και στη σύγχρονη τεχνολογία, τις φυσικές επιστήμες, την εκμάθηση μιας ξένης γλώσσας, τις κοινωνικές επιστήμες, το φυσικό περιβάλλον, τον πολιτισμό, την επαγγελματική και εργασιακή ζωή, τις προσωπικές επιλογές και τα ενδιαφέροντα, όπως είναι για παράδειγμα οι καλές τέχνες, η λογοτεχνία και η άθληση⁴.

Η πρόταση για ίδρυση Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας έγινε για πρώτη φορά, το 1995, στη *Λευκή Βίβλο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την εκπαίδευση και την κατάρτιση*, με στόχους, μεταξύ άλλων, την ενθάρρυνση των ενηλίκων της Ευρωπαϊκής Ένωσης για νέες γνώσεις και την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού. Να μπορούν, έτσι, οι πολίτες, που, για τον οποιοδήποτε λόγο, δεν ολοκλήρωσαν την υποχρεωτική εκπαίδευση, να ενταχθούν στην αγορά εργασίας με μεγαλύτερη ευκολία, να βελτιώσουν τις συνθήκες τους διαβίωσης και εργασίας, αποκτώντας τα απαραίτητα γνωστικά εφόδια⁵. Δόθηκε ιδιαίτερη βαρύτητα στην ένταξη ατόμων που ήταν από λιγότερο ανεπτυγμένες περιοχές, που είχαν αρνητικές εμπειρίες από το σχολείο, αλλά και προκαταλήψεις για τη χρησιμότητα της εκπαίδευσης. Άτομα χωρίς ιδιαίτερες δεξιότητες, χωρίς τυπικά προσόντα, που αντιμετωπίζουν οικονομικά, ή /και άλλα προβλήματα, ή/και βρίσκονται κάτω από το όριο της φτώχειας, με κίνδυνο να οδηγηθούν στην περιθωριοποίηση ή/και τον κοινωνικό αποκλεισμό. Έτσι, από 1997 έως το 2000 ξεκίνησαν να λειτουργούν 13 πιλοτικά Σ.Δ.Ε. σε δεκατρείς πόλεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης⁶ και μέχρι σήμερα σε πολύ περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες και πόλεις, μεταξύ των οποίων και στην Ελλάδα, όπως προαναφέρθηκε.

2. Φύλο και εκπαίδευση

Σύμφωνα με τα παραπάνω φαίνεται ότι η **εκπαίδευση** όχι μόνον ανοίγει τους πνευματικούς ορίζοντες των ανθρώπων, αλλά ενεργεί και ως «ενθαρρυντικός παράγοντας» στη συμμετοχή τους στην κοινωνική ζωή της χώρας, ή της ομάδας στην οποία ανήκουν.

Στην περίπτωση των ενηλίκων, η ένταξη σε φορείς εκπαίδευσης, όπως τα ΣΔΕ, αποτελεί επιλογή τους, χωρίς αυτό να σημαίνει πως, στη διάρκεια της φοίτησης, όπως και για την επιλογή φοίτησης, δεν συμβάλλουν και οι κοινωνικοί παράγοντες, οι οποίοι αλληλεπιδρούν σε δεδομένο χρόνο και χώρο.

² Βλ. Ταράτορη, κ.ά. 2008, Τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας Θεωρία – Έρευνα

³ Βλ. Παπασταμάτης κ. ά, 2010, Επαγγελματική ανάπτυξη εκπαιδευτικών : ανάγκες των εκπαιδευτικών των ΣΔΕ και προτεινόμενες πολιτικές επιμόρφωσης

⁴ Βλ. Βεκρής & Χοντολίδου, 2010, Προδιαγραφές σπουδών για τα σχολεία δεύτερης ευκαιρίας

⁵ Βλ. Συμπεράσματα του Συμβουλίου της 6ης Μαΐου 1996 για τη Λευκή Βίβλο «Διδασκαλία και μάθηση. Προς την κοινωνία της γνώσης» <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX%3A31996Y0706%2801%29%3AEL%3AHTML>

⁶ Βλ. σχετικά Μαγκόπουλος, 2011, Αξιολόγηση προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων . Η περίπτωση των σχολείων δεύτερης ευκαιρίας.

Ένας από τους πλέον σημαντικούς, όσο και καθοριστικούς παράγοντες της συμμετοχής στην εκπαίδευση ενηλίκων, αλλά και στην εκπαίδευση, γενικότερα, αποτελεί **και το φύλο**.

Η πρόσβαση των κοριτσιών / γυναικών στην εκπαίδευση δεν ήταν «αυτονόητη» τους προηγούμενους αιώνες, όπως, βέβαια, γενικότερα και των παιδιών / ενηλίκων των χαμηλότερων κοινωνικοοικονομικών τάξεων. Σήμερα, έχει κατακτηθεί αυτό το δικαίωμα για όλα τα παιδιά και τα ενήλικα άτομα, ανεξαρτήτως φύλου και κοινωνικοοικονομικής κατάστασης, με την εξάπλωση της δημόσιας (και υποχρεωτικής) εκπαίδευσης σχεδόν, στο σύνολο των χωρών, παγκοσμίως, παρά το γεγονός ότι, σε ορισμένες χώρες, για τα κορίτσια/ τις γυναίκες εμποδίζεται ακόμα. Με την εξάπλωση της εκπαίδευσης των κοριτσιών, με την άνοδο του εκπαιδευτικού επιπέδου των γυναικών, αλλά και με την συνεχιζόμενη ένταξη τους στην αγορά εργασίας, επήλθαν και αλλαγές στις σχέσεις μεταξύ των φύλων και στη θέση των γυναικών, γενικότερα, τους τελευταίους δύο αιώνες.

Ωστόσο, τόσο στην επαγγελματική εξέλιξη, όσο και στην εκπαιδευτική διαδικασία εξακολουθούν να υπάρχουν τα «**αόρατα**» **εμπόδια**, όπως η μονομερής επιβάρυνση των γυναικών στις οικογενειακές υποχρεώσεις και άλλες ανισότητες που διέπουν τα φύλα.

Τα **παραδοσιακά στερεότυπα των ρόλων των φύλων** ενισχύουν τα εμπόδια αυτά, καθώς οι ρόλοι που υιοθετούν και αναλαμβάνουν οι γυναίκες στην καθημερινή τους ζωή καθορίζουν τις σκέψεις τους, επηρεάζουν τις εκπαιδευτικές επιλογές τους και κατ' επέκταση «ευθύνονται» για την πορεία των ενηλίκων εκπαιδευομένων στα προγράμματα εκπαίδευσης. Η αποδοχή δε των **έμφυλων αντιλήψεων** και **συμπεριφορών** σχετίζεται με την ευρύτερη **κουλτούρα**, η οποία συνθέτει την κοινωνική πράξη με τη λεγόμενη «κοινή» αντίληψη, σε μια **διαλεκτική σχέση μεταξύ συνθηκών και δρώντων υποκειμένων**.

Η **φεμινιστική προσέγγιση** που ακολουθήθηκε στην έρευνα βασίζεται στην παραδοχή της ύπαρξης έμφυλων ανισοτήτων, τόσο στον ιδιωτικό χώρο, όπως η οικογένεια, όσο και στο δημόσιο, όπως η εκπαίδευση, η εργασία, η συμμετοχή στην πολιτική κ.ά., όπου αναπαράγονται στερεοτυπικές αντιλήψεις για τους ρόλους των φύλων.⁷

Όπως προειπώθηκε, οι γυναίκες εκπαιδευόμενες συναντούν «**αόρατα εμπόδια**», αφενός, λόγω των χρονοβόρων, μη αμειβόμενων εργασιών και ευθυνών που αναλαμβάνουν, εντός του οικιακού χώρου, ούσες οι περισσότερες έγγαμες με παιδιά, που δεν τους επιτρέπουν την απερίσπαστη ενασχόληση με το γνωστικό τους αντικείμενο, αφετέρου, λόγω, ακόμα και σήμερα, των προκαταλήψεων, που σχετίζονται με την ανάγκη, ή όχι, απόκτησης εκπαίδευσης, λόγω φύλου.

Η **επισκόπηση** της σχετικής βιβλιογραφίας για την εκπαίδευση των γυναικών, γενικότερα, ανέδειξε τη **διαχρονική** μειονεκτική τους θέση στην εκπαίδευση σε πολλές χώρες. Η ανάδειξη της **άνισης σχέσης φύλου και εκπαίδευσης** μέσα στα χρόνια, φωτίστηκε από την **φεμινιστική κοινωνιολογία και επιστήμη**, που χρησιμοποιεί την οπτική του **gender** («κοινωνικό φύλο»)⁸ ως εργαλείου ανάλυσης της θέσης των γυναικών στους θεσμούς, μεταξύ των οποίων και η εκπαίδευση. Σήμερα, παρά το γεγονός ότι η εκπαίδευση παρέχεται **ισότιμα** και σε αγόρια και σε κορίτσια και, παρόλο που ένας αυξανόμενος αριθμός κοριτσιών υπερσχύει στις εκπαιδευτικές επιτυχίες, ωστόσο, φαίνεται πως

⁷ Βλ., μεταξύ άλλων, την έρευνα του ΚΕΘΙ, 2008, «Κατά φύλο Επαγγελματικός διαχωρισμός (κάθετος και οριζόντιος) Διακρίσεις και Ανισότητες κατά των γυναικών στην Εκπαίδευση», με επιστημονική υπεύθυνη την δρ. Μ. Κανταράκη, σελ. 39

⁸ Την διάκριση κοινωνικό και βιολογικό φύλο την εισήγαγε η Oakley το 1972

εξακολουθούν να υφέρπουν ορισμένες **σεξιστικές αντιλήψεις** που αφορούν τη **γυναικεία εκπαίδευση**.

Λ.χ., μέσα από τα έμφυλα στερεότυπα στα **προγράμματα σπουδών** και τα διδακτικά υλικά, ή ακόμα και μέσα από τις **έμφυλες αντιλήψεις και συμπεριφορές εκπαιδευτικών** (ανεξαρτήτως φύλου) όταν ενθαρρύνουν τα παιδιά να προσανατολίζονται σε μαθήματα **«κατάλληλα» για το φύλο τους**, αποτρέποντας την ίση συμμετοχή αγοριών και κοριτσιών στην ανάπτυξη όλων των δεξιοτήτων⁹.

Η **θεσμική κατοχύρωση ίσων εκπαιδευτικών ευκαιριών**, ανεξαρτήτως φύλου, δεν αποτρέπει τις **στερεοτυπικές «έμφυλες απεικονίσεις»**, στα σχολικά εγχειρίδια, ή στις **αντιλήψεις και συμπεριφορές των διδασκόντων/ διδασκουσών**. Είναι προφανές, λοιπόν, πως η ισότητα των φύλων στην εκπαίδευση απαιτεί προσπάθειες, όχι μόνον από το κράτος, αλλά και από όλη την εκπαιδευτική κοινότητα, τους γονείς, ακόμα και τους παράγοντες των εργασιακών χώρων, ώστε να συνειδητοποιήσουν τις απέναντι στα φύλα συνειδητές, ή υποσυνείδητες προκαταλήψεις τους και τα στερεότυπα.

Σύμφωνα δε με το **Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο για την Ισότητα των Φύλων**: *«Τα έμφυλα στερεότυπα είναι οι προκαταλήψεις, μέσω των οποίων, το θηλυκό και αρσενικό φύλο δέχονται **αυθαίρετα χαρακτηριστικά και ρόλους που καθορίζονται και περιορίζονται από το κοινωνικό τους φύλο**. Η έμφυλη στερεοτυποποίηση μπορεί να περιορίσει την **ανάπτυξη των φυσικών ταλέντων και ικανοτήτων κοριτσιών και αγοριών**, γυναικών και αντρών, καθώς και τις **εκπαιδευτικές και επαγγελματικές εμπειρίες τους και τις ευκαιρίες ζωής τους εν γένει**. Τα στερεότυπα απέναντι στις γυναίκες τόσο απορρέουν, όσο και αποτελούν την αιτία, βαθιά ριζωμένων στάσεων, αξιών, νορμών και προκαταλήψεων κατά των γυναικών. **Χρησιμοποιούνται για τη δικαιολόγηση και διατήρηση των ιστορικών σχέσεων εξουσίας των αντρών επί των γυναικών καθώς και σεξιστικών συμπεριφορών που παρεμποδίζουν την πρόοδο των γυναικών**».*¹⁰

Έτσι, όπως διαπιστώνεται από την **Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ)** για τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας (για το σχολικό έτος 2020/2021) οι εγγεγραμμένες μαθήτριες είναι λιγότερες (άντρες, 56,5% και γυναίκες 43,5%) και, κυρίως, λιγότερες οι προερχόμενες από χώρες του εξωτερικού, καθώς στην πλειοψηφία τους οι μαθητές/ μαθήτριες είναι ελληνικής υπηκοότητας).

Η Περιφέρεια Αττικής συγκεντρώνει, όπως είναι προφανές, την πλειοψηφία του σχολικού πληθυσμού των ΣΔΕ (35,1%) επειδή συγκεντρώνει και μεγάλο μέρος του πληθυσμού της χώρας και ακολουθούν η κεντρική Μακεδονία (17,7%) η Κρήτη (7,0%) η Θεσσαλία (6,7%) η Δυτική Ελλάδα (6,1%) και, τέλος, η Ανατολική Μακεδονία και Θράκη (5,3%) σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ (2021/2022, σ. 4).

Η παρατηρούμενη, εκ πρώτης όψης, ανισοκατανομή των ποσοτικών δεδομένων δείχνουν μια, επί της ουσίας, έμφυλη διαφοροποίηση, καθώς οι ανισότητες μεταξύ ανδρών και γυναικών, ως προς την πρόσβαση στην εκπαίδευση, συνδέονται ιστορικά με τις σχέσεις ιδιωτικής και δημόσιας σφαίρας.

⁹ Βλ. μεταξύ άλλων Καμαρέτσου, Κίτσιου, 2019, Έμφυλες ανισότητες στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση

¹⁰ Βλ., Social policy, 2017, Ισότητα των Φύλων στην εκπαίδευση <https://socialpolicy.gr/2017/02/η-ισότητα-των-φύλων-στην-εκπαίδευση.html>

Τόσο στην εκπαίδευση, όσο και σε άλλους θεσμούς, το **φύλο αποτελεί πολιτική και κοινωνική συνθήκη** και, ως εκ τούτου, η ποσοτική καταγραφή των εκπαιδευομένων στα ΣΔΕ σηματοδοτεί μια σιωπηρή παραδοχή των **σχέσεων κυριαρχίας των φύλων**.¹¹

Η αναπαραγωγική εργασία και το σύστημα αξιών με το οποίο είναι συνυφασμένη, καθώς και η παραγωγή αγαθών και η παροχή υπηρεσιών στον ιδιωτικό χώρο συνδέονται, κυρίως, με τις γυναίκες, όπως προειπώθηκε.

Όσον αφορά τα σχολεία ενηλίκων, όπως αναφέρθηκε και στο εισαγωγικό κεφάλαιο, δημιουργήθηκαν, όχι μόνο για την προσφορά γνώσης, αλλά και για τη δημιουργία μιας κριτικής συνείδησης των ενηλίκων, ανδρών και γυναικών, μέσα από την ενεργό συμμετοχή τους, ούτως ώστε, να εξαλειφτούν και οι όποιες εγγενείς διαφοροποιήσεις.

*«... Στα χρόνια της διαμόρφωσης των ΣΔΕ (2000-2003) σκοπός και πρακτική της αρμόδιας Γενικής Γραμματείας Εκπαίδευσης Ενηλίκων ήταν να ενισχυθεί ο καινοτόμος χαρακτήρας του νέου θεσμού και η λειτουργία του σύμφωνα με τις αρχές της εκπαίδευσης ενηλίκων ...»*¹².

Και επιδιώκεται, σύμφωνα με το έντυπο της Γενικής Γραμματείας Εκπαίδευσης Ενηλίκων, να αποτελέσουν «... από τόπο μετάδοσης της γνώσης, τόπο παραγωγής της γνώσης...», έτσι ώστε να δημιουργηθούν διδακτικές μέθοδοι που επιδιώκουν την άμεση και ενεργό εμπλοκή των ενηλίκων εκπαιδευομένων στη διαδικασία της μάθησης και την «αυτό κατανόηση», μέσω της συζήτησης, του αναστοχασμού, της κριτικής εργασίας¹³.

Επομένως, δεν αρκεί, απλά, να συμμετέχουν οι γυναίκες με την παρουσία τους και τις εργασίες τους, αλλά **και να είναι ενεργές στην ομάδα του σχολείου**, να αναπτύσσουν την **κριτική τους αντίληψη**, να μπορούν να αντιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων και τις πιθανές έμφυλες διακρίσεις που υπήρξαν στη ζωή τους και που διαμόρφωσαν την πορεία των επιλογών τους. Να αποκτήσουν, δηλαδή, τη δυνατότητα να δουν κατά πόσο ήταν συνειδητές οι όποιες επιλογές της ζωής τους. Η συνέχιση των σπουδών τους, λ.χ., ήταν μια συνειδητή επιλογή; Και αν ναι, συμμετέχουν ενεργά στη διαδικασία της εκπαίδευσής τους; Επεξεργάζονται τις ήδη αποκτηθείσες εμπειρίες τους;

Αποτελέσματα της έρευνας

Για να απαντηθούν τα ερωτήματα που αφορούν τους λόγους που παρακίνησαν τις ερωτώμενες να ενταχθούν στα ΣΔΕ, καθώς και των πιθανών εμποδίων που αντιμετώπιζουν, ή αντιμετώπιζαν, στη διάρκεια της φοίτησής τους και των αιτίων που τις ώθησαν να διακόψουν τη φοίτησή τους στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, έγινε έρευνα σε φοιτήσες στα ΣΔΕ Βόλου, Γιαννιτσών, Θεσσαλονίκης, Χανίων στην οποία απάντησαν 26 ερωτώμενες. Οι 26 καταρτιζόμενες ήταν 21 Ελληνίδες, δύο Αλβανίδες, δύο Βουλγάρες και μία Ουκρανή. Η επεξεργασία των ερωτήσεων έγινε με την ποιοτική φεμινιστική προσέγγιση (για ευκολία δημιουργήθηκαν και γραφιστικές αποτυπώσεις των δεδομένων).

¹¹ Βλ. ενδεικτικά, Σουβατζόγλου, 2011, «Αντιλήψεις Εκπαιδευόμενων σε Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας για τον Πληροφορικό Γραμματισμό. Η Διάσταση του Φύλου», διαφοροποιούνται οι ανάγκες και οι τρόποι λειτουργίας των εκπαιδευομένων, ανάλογα και με το φύλο τους.

¹² Στο Κόκκος κ.ά. Η εκπαίδευση και κατάρτιση ενηλίκων στην Ελλάδα, 2021, σ. 94-95, που παραπέμπει σε Βεργίδης, 2005, Ανάγνου & Βεργίδης, 2014

¹³ Στο Κόκκος κ.ά., ό. π. Βλ., επίσης, Υπουργική Απόφαση 260/2008 - ΦΕΚ 34/Β/16-1-2008, Οργάνωση και Λειτουργία των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας (ΣΔΕ)

Όπως προαναφέρθηκε, η φεμινιστική θεωρία οδηγεί στην καλύτερη κατανόηση και ερμηνεία των δεδομένων μας. Η **ποιοτική φεμινιστική προσέγγιση** αναδεικνύει τις έμφυλες ανισότητες, καθώς η σχέση φύλου και φοίτησης στα ΣΔΕ συνδέεται με την «ιδιωτική» σφαίρα, των γυναικών, δηλαδή, συνδέεται άμεσα με τις οικογενειακές τους σχέσεις ή/και την οικογενειακή τους κατάσταση, περισσότερο από ό,τι με των ανδρών, αντίστοιχα, λόγω του παραδοσιακού έμφυλου ρόλου τους, βάσει του οποίου επιφορτίζονται με οικογενειακές ευθύνες περισσότερες από τους άντρες της οικογένειας.

Ας δούμε τα δεδομένα που προέκυψαν από την έρευνα

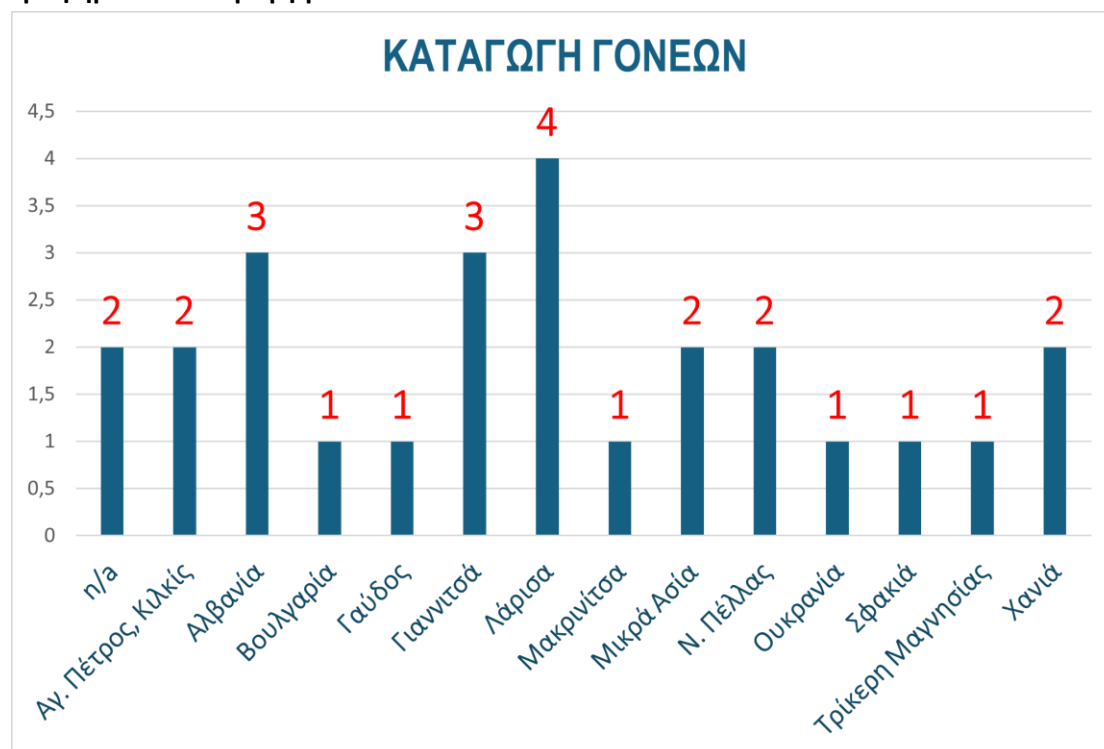
Δημογραφικά στοιχεία

Καταγωγή / διαμονή

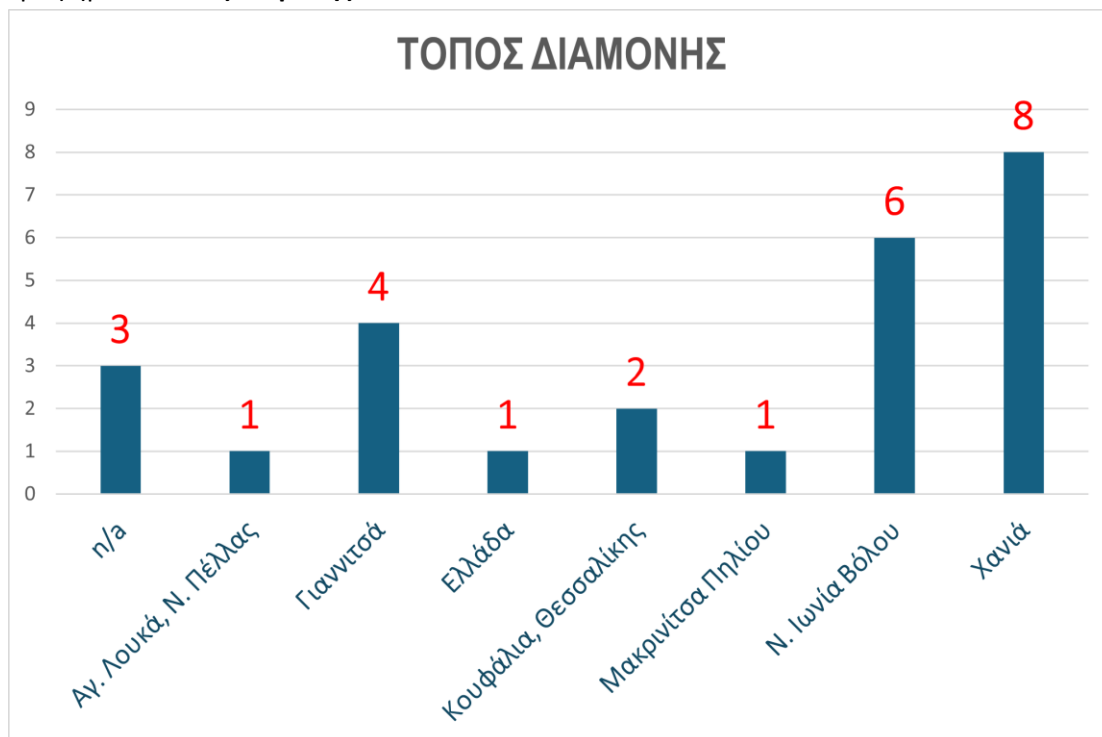
Δεδομένου ότι η εκπαίδευση των ενηλίκων έχει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και επηρεάζει την επαγγελματική και εκπαιδευτική τους πορεία, η καταγωγή των ερωτωμένων, καθώς ο τόπος ή/και ο τρόπος που μεγάλωσαν (η κουλτούρα της οικογένειας καταγωγής τους) μπορεί να συνδέονται, τόσο με τα εμπόδια, όσο και με τα κίνητρα μάθησης, για αυτό ζητήθηκαν στην καταγραφή των δημογραφικών ερωτήσεων και τα συγκεκριμένα στοιχεία. Ωστόσο, δεν βρέθηκε κάποια σχέση, για το μεγαλύτερο μέρος των ερωτωμένων του δείγματος, καθώς σύμφωνα με τις απαντήσεις τους, η προέλευση και διαμονή είναι από / σε επαρχιακές πόλεις και νησιά (και ορισμένες από γειτονικές χώρες, 4 από τα Βαλκάνια και μία από την ανατολική Ευρώπη) όπου **υπήρχε η δυνατότητα πρόσβασης σε σχολείο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης**.

Μόνο σε μία περίπτωση απαντήθηκε πως δεν ήταν προσβάσιμη η εκπαίδευση, υπήρχε μεγάλη απόσταση του χωριού με το σχολείο.

Γράφημα 1 : Καταγωγή γονέων

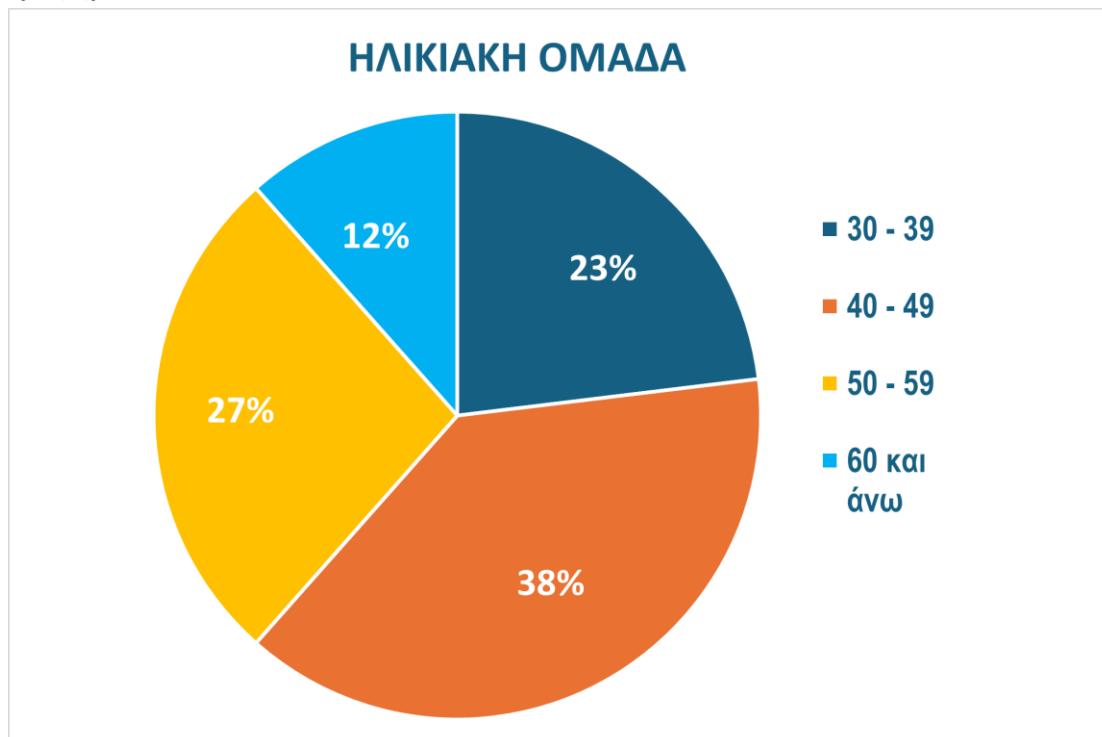
Γράφημα 2 :Τόπος διαμονής

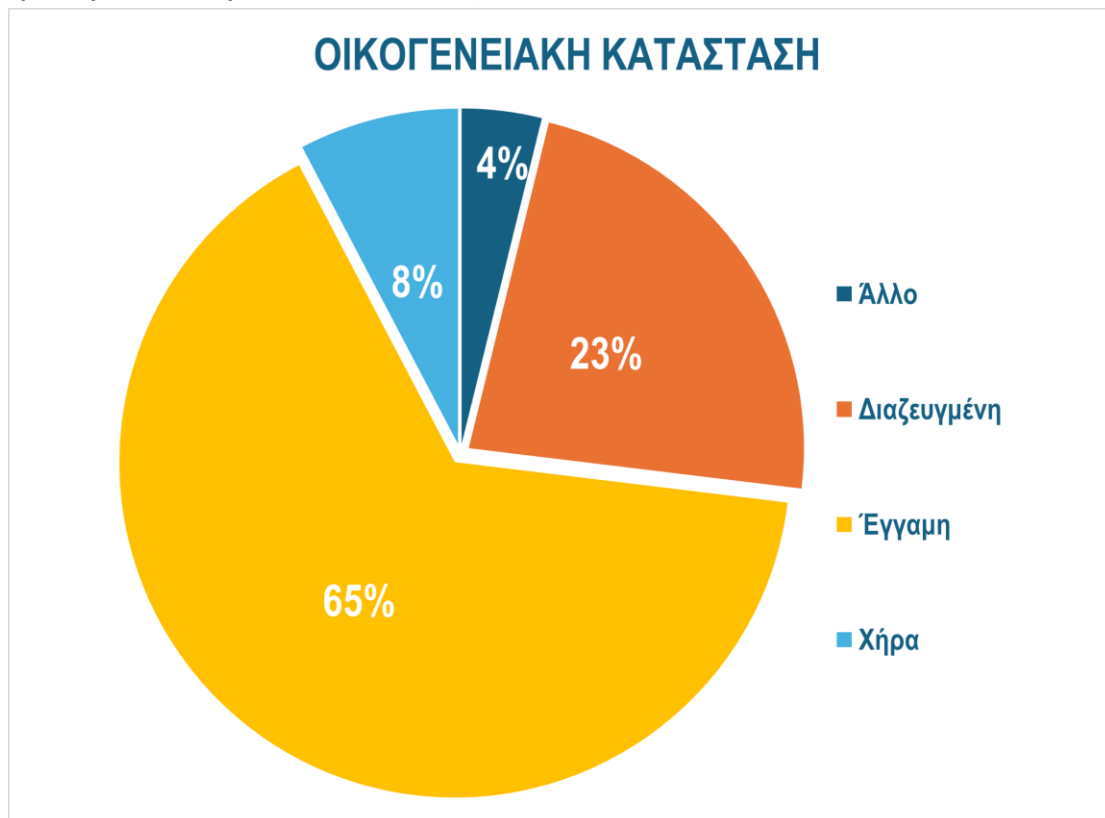
Ηλικία και οικογενειακή κατάσταση

Η πλειοψηφία των ερωτωμένων ανήκει στην ηλικιακή ομάδα από 30 –59 ετών και είναι έγγαμες με ενήλικα παιδιά οι περισσότερες και λιγότερες με μικρότερα.

Γράφημα 3 : Ηλικία

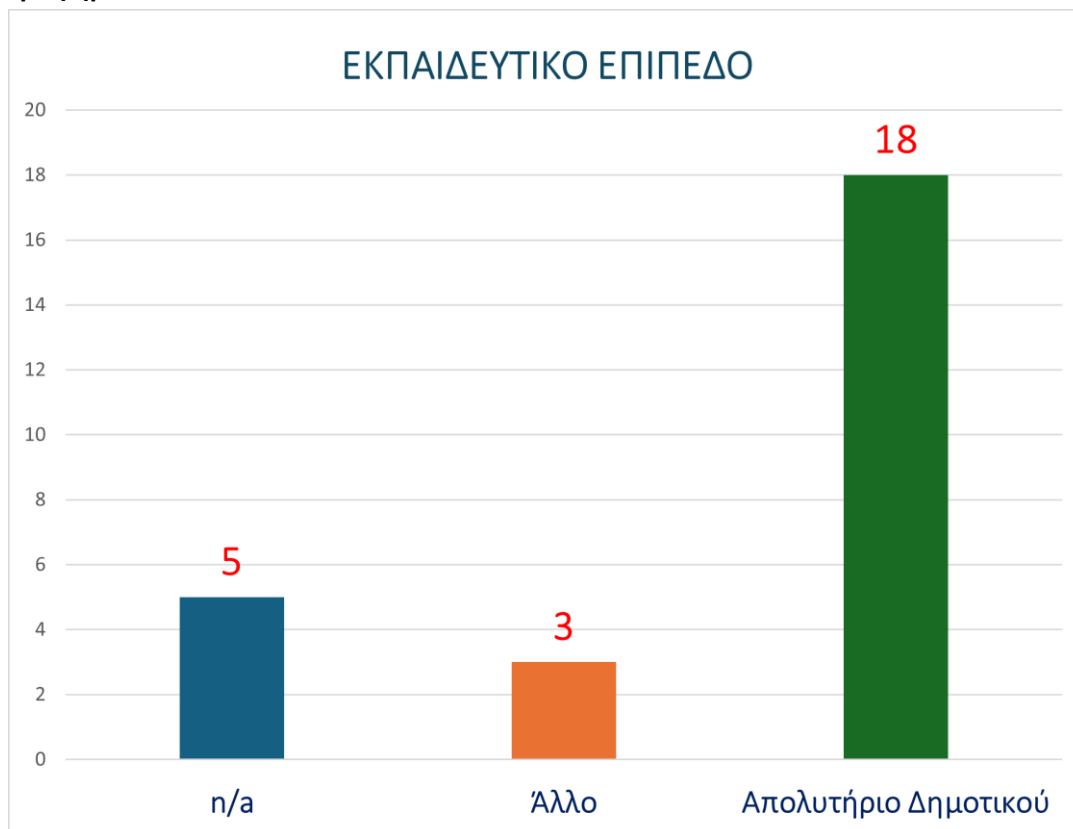
Γράφημα 4 : Οικογενειακή κατάσταση

Εκπαιδευτικό επίπεδο

Όπως είναι προφανές, το Εκπαιδευτικό επίπεδο της πλειοψηφίας των ερωτωμένων έχει Απολυτήριο Δημοτικού, με το οποίο και έκανε την εγγραφή στα ΣΔΕ, ή, άλλο ισότιμο Απολυτήριο του εξωτερικού, για τις αλλοδαπές καταρτιζόμενες.

Γράφημα 5 : Εκπαιδευτικό επίπεδο

Αίτια μη ολοκλήρωσης της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης

Οι λόγοι για τους οποίους δεν είχε ολοκληρωθεί η φοίτησή τους στην Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση ήταν, σύμφωνα με τη σειρά των απαντήσεων:

- Η δημιουργία δικής τους οικογένειας και
- Η ανάγκη να εργαστούν.
- Άλλοι λόγοι που αναφέρθηκαν ήταν :
- Η αποτρεπτική συμπεριφορά των δασκάλων (η χρήση βίας προς τα παιδιά)
- Η απόσταση του χωριού με το σχολείο, αλλά και
- Η πατριαρχική αντίληψη της οικογένειας πως η συνέχιση του σχολείου από ένα κορίτσι, όχι μόνο δεν χρειάζεται, αλλά, μπορεί να είναι και «κακή επιρροή» για τη ζωή της.

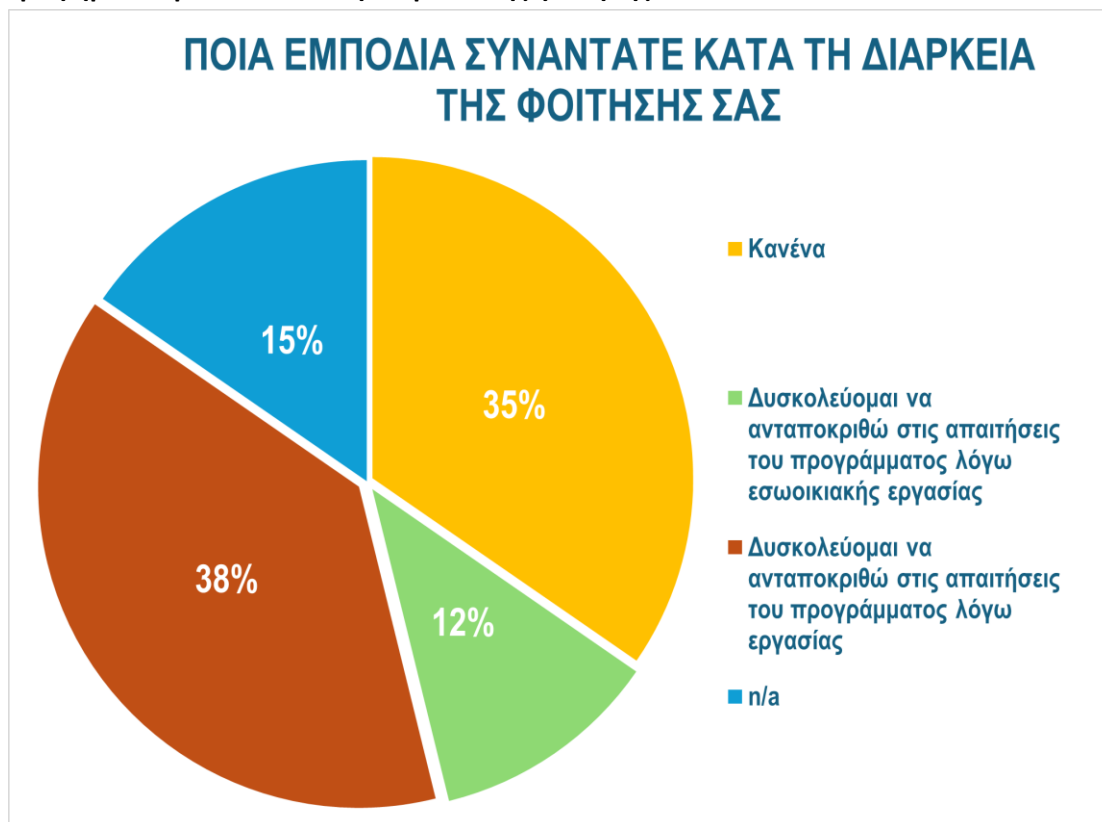
Γράφημα 6: Αίτια μη ολοκλήρωσης της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης

Εμπόδια κατά τη διάρκεια της φοίτησης

Τα εμπόδια κατά τη διάρκεια της φοίτησης, για τις περισσότερες, δημιουργούνται από δυσκολίες του ίδιου του προγράμματος, από τις «απαιτήσεις» της εσωοικιακής εργασίας στην οικογένεια, καθώς οι ώρες που καταβάλλουν ως μητέρες και σύζυγοι είναι πολύ περισσότερες από αυτές των ανδρών, αλλά και λόγω της εξωοικιακής αμειβόμενης εργασίας τους. Στη συζήτηση με την ερευνήτρια αναφέρθηκαν όλες αυτές οι πρακτικές αντιξοότητες που αντιμετωπίζουν.

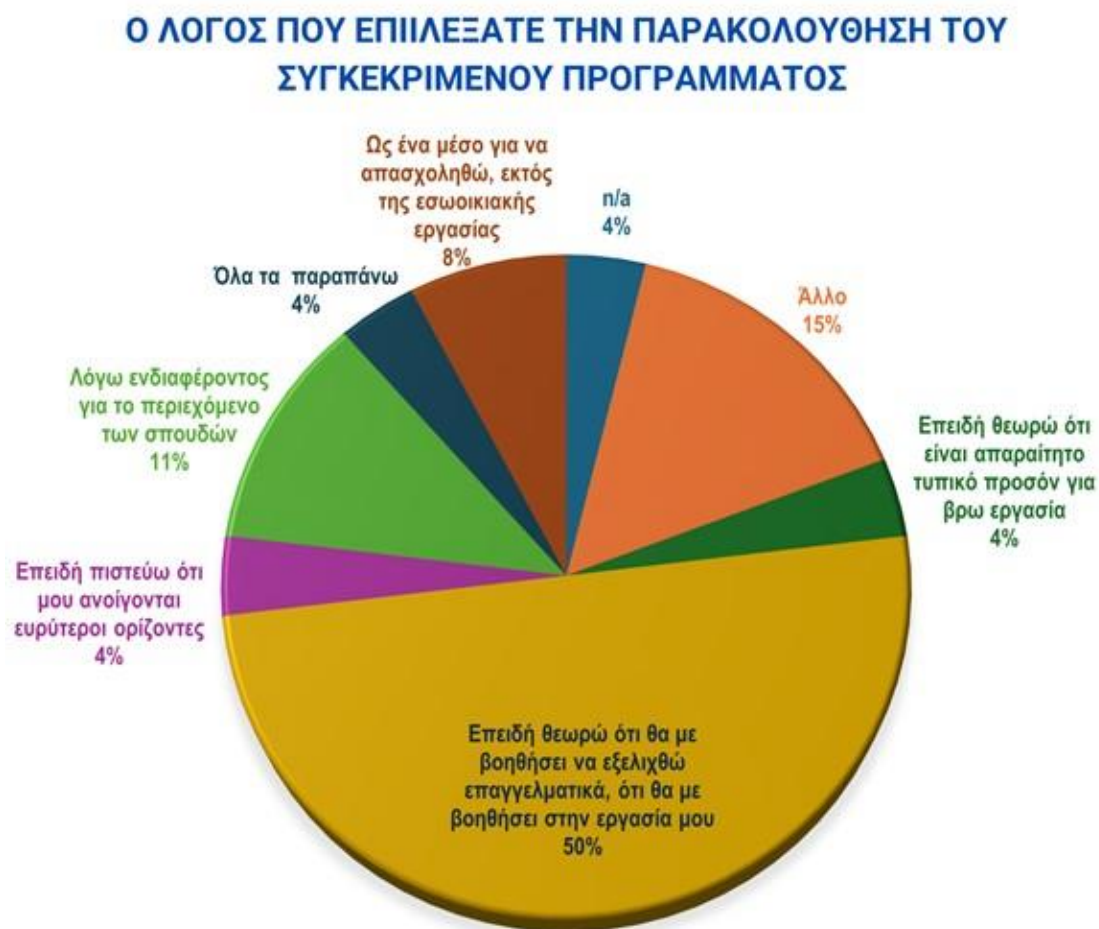
Γράφημα 7: Εμπόδια κατά τη διάρκεια της φοίτησης

Λόγοι συμμετοχής στα ΣΔΕ

Οι περισσότερες απάντησαν πως πιστεύουν ότι η φοίτηση συμβάλλει θετικά στην επαγγελματική τους πορεία, τις επαγγελματικές τους προσδοκίες, τη δυνατότητα επαγγελματικής τους εξέλιξης με την ολοκλήρωση της φοίτησης.

Γράφημα 8: Λόγοι που επέλεξαν τα ΣΔΕ

Παρακάτω επιλέγονται μερικές ενδεικτικές φράσεις από τις απαντήσεις τους:

- «(Η ένταξη στα ΣΔΕ) ... θεωρώ ότι θα με βοηθήσει να εξελιχθώ επαγγελματικά ...» αναφέρει χαρακτηριστικά *καταρτιζόμενη* της ηλικιακής ομάδας 40-49 ετών, έγγαμη, με ανήλικο παιδί 13 ετών, από το ΣΔΕ Βόλου που κατοικεί στη Ν. Ιωνία του Βόλου και κατάγεται από την Λάρισα. Όπως ανέφερε στη συνέχεια, δεν ολοκλήρωσε τις σπουδές της στη δευτεροβάθμια, επειδή, την εποχή της εφηβείας της δεν τις θεωρούσε απαραίτητο εφόδιο στη ζωή της. Μεγαλώνοντας, όμως, κατάλαβε τη σημασία τους για την επαγγελματική της εξέλιξη και επεδίωξε να τις συνεχίσει, καθώς, λόγω διαμονής της σε μεγάλη πόλη, υπήρχε εύκολη πρόσβαση σε Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας. Ωστόσο, τόσο η αμειβόμενη εργασία εκτός σπιτιού, όσο και η μη αμειβόμενη εργασία στο σπίτι, τη δυσκολεύουν να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του Προγράμματος.

- «(Η ένταξη στα ΣΔΕ) ... θεωρώ ότι θα με βοηθήσει στην εργασία μου...» (ερωτώμενη στην ηλικιακή ομάδα 40-49 ετών, έγγαμη, επίσης, από τον Βόλο με δύο ενήλικα παιδιά) η οποία δεν συνέχισε, επειδή χρειάστηκε να εργαστεί από πολύ μικρή για να συμβάλει στα προς το ζην της οικογένειας.
Και αυτή δυσκολεύεται, λόγω χρόνου που αφιερώνει στην αμειβόμενη εργασία της, αλλά, επιδιώκει με τη φοίτηση στα ΣΔΕ να αλλάξει επάγγελμα, να έχει καλύτερες συνθήκες εργασίας με συνεπαγόμενη αύξηση του μισθού της
- (Η φοίτηση στα ΣΔΕ αποτελεί) «... ένα μέσο για να απασχοληθώ, εκτός της εσωοικιακής εργασίας...» (ερωτώμενη στην ηλικιακή ομάδα 40-49 ετών, έγγαμη, με δύο ανήλικα παιδιά, 13 και 15 ετών, που κατοικεί στο Βόλο και κατάγεται από την Ουκρανία). Παρά τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει λόγω μειωμένου χρόνου για διάβασμα, βλέπει στη φοίτηση στα ΣΔΕ ένα μέσο για να «ξεφύγει» από την καθημερινότητά της, όχι μόνο λόγω των γνώσεων, που αποκτά, αλλά και λόγω των γνωριμιών που κάνει, της επικοινωνίας που έχει με άλλα άτομα που φοιτούν εκεί, καθώς, λόγω της «θέσης» της, ως μετανάστριας, δεν έχει αναπτύξει, όπως αναφέρει, πολλές σχέσεις στον τόπο που κατοικεί. Ωστόσο, το ίδιο απαντούν και δύο ημεδαπές που φοιτούν σε ΣΔΕ στα Γιαννιτσά, ηλικίας, άνω των 60, έγγαμες, με ενήλικα παιδιά, που θεωρούν τα ΣΔΕ, ως μια ευκαιρία να αναπτύξουν σχέσεις με άλλα άτομα και να δραστηριοποιηθούν εκτός σπιτιού και εκτός εργασιών και «εγκλεισμού» που επιβάλλει ο έμφυλος ρόλος τους. (Στα ΣΔΕ πηγαίνω για να «... κάνουμε παρέα...» «...περνάω τον χρόνο μου.... βγαίνω έξω...». Πρόκειται για γυναίκες που δεν συνέχισαν το σχολείο για ιδιαίτερους λόγους. Η μία αναφέρει την απόσταση του σχολείου από το χωριό της και η άλλη τις στιγμές βίας που έζησε σαν μαθήτρια από το δάσκαλο του σχολείου.
- Καταρτιζόμενη που εργάζεται ως καθαρίστρια στο Νομό Πέλλας, στην ηλικιακή ομάδα των 50-59, έγγαμη, με τρία παιδιά ενήλικα, αναφέρει πως επιδιώκει να πάρει «το χαρτί» για τη δουλειά της και πως εμποδίστηκε από τις αντιλήψεις του πατέρα της για να πάει σχολείο, αν και η ίδια ήθελε να συνεχίσει («... ο πατέρας μου έλεγε «τι το θες το σχολείο; Π... θα γίνεις;»)

Οι κοινωνικές αντιλήψεις εξακολουθούν να είναι συντηρητικές σε ορισμένες περιοχές και κοινωνικές ομάδες και αρνητικές σε σχέση με τη φοίτηση των κοριτσιών στο Πανεπιστήμιο, καθώς αναπαράγουν αντιλήψεις για τις διακριτές σφαίρες δραστηριότητας των φύλων (δημόσιος χώρος απαγορευτικός, ιδιωτικός ταυτισμένος με τη γυναίκα).

Τέλος, για κάποιες από τις γυναίκες, ο στόχος σταματά στην απόκτηση του χαρτιού. Γυναίκες που, είτε λόγω απόστασης, («η Γαύδος δεν είχε σχολείο», καταρτιζόμενη, έγγαμη που ζει στα Χανιά με δύο ενήλικα παιδιά, στην ηλικιακή ομάδα 50-59) είτε για «οικογενειακούς λόγους», σταμάτησαν το σχολείο, δεν έχουν τη φιλοδοξία να συνεχίσουν μετά από τη φοίτηση στο ΣΔΕ, αν και θεωρούν «...τη γνώση απαραίτητη στον άνθρωπο» (καταρτιζόμενη στο ΣΔΕ Χανίων, στην ηλικιακή ομάδα 30-39, διαζευγμένη, χωρίς παιδιά).

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφερθεί πως μέσα από τη συζήτηση, δύο από τις καταρτιζόμενες στο ΣΔΕ Χανίων (των ηλικιακών ομάδων 30-39 και 40-49) ανέφεραν ότι χρειάζεται, εκτός από την «επέκταση των εκπαιδευτικών δομών», όπως είναι τα ΣΔΕ και στη **βαθμίδα του Λυκείου**, να δημιουργηθούν **και περισσότερες δομές για τα κορίτσια** που «...πρέπει να φύγουν από το σπίτι τους...» και **«βοήθεια για τις γυναίκες...»**, γενικότερα.

Με τις φράσεις αυτές επισημαίνουν, εμμέσως, πλην σαφώς, την ανάγκη δημιουργίας ζωνών ασφαλείας για τις γυναίκες και τα κορίτσια που μπορεί να νοιώθουν απειλή βίας και βία, ή που α πρέπει να απομακρυνθούν για λόγους επαγγελματικούς από την οικογένειά τους.

Γενικά Συμπεράσματα

Οι διαπιστώσεις της έρευνάς μας δεν μπορούν να γενικευθούν, καθώς απευθυνθήκαμε σε συγκεκριμένο αριθμό εκπαιδευομένων ορισμένων περιοχών που υπήρχαν ΣΔΕ και στα οποία είχαμε δυνατότητα πρόσβασης.

Αυτό που πρωταρχικά συνάγεται από τα δεδομένα μας είναι ότι το φύλο αποτελεί σημαντικό παράγοντα αναφορικά με τα εμπόδια, κατά τη φοίτηση στα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας. Είναι προφανές πως η εργασία των γυναικών στα πλαίσια της αφανούς αναπαραγωγικής διαδικασίας, εντός της οποίας παράγονται αγαθά και υπηρεσίες μπορεί να δυσχεραίνει άλλες δραστηριότητες, οι οποίες προέρχονται από εξωοικιακούς θεσμούς, όπως είναι η εκπαίδευση, η αμειβόμενη απασχόληση κλπ.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο, ωστόσο, φαίνεται από τη συζήτηση και τις απαντήσεις των υποκειμένων ότι είναι σημαντικά τα οφέλη της εκπαίδευσης στα ΣΔΕ, καθώς τα υποκείμενα της έρευνας αναφέρουν την ανάγκη δημιουργίας ΣΔΕ Λυκείων. Πιστεύουν, επίσης, πως από τη φοίτηση στα ΣΔΕ αποκομίζουν εκτός από γνώσεις και καλύτερες ευκαιρίες ένταξης και ανέλιξης στην Αγορά Εργασίας, αλλά και μεγαλύτερη δυνατότητα δημιουργίας διαπροσωπικών σχέσεων.

Είναι προφανές πως τα άτομα με χαμηλές δεξιότητες έχουν πολύ λιγότερες πιθανότητες να βρουν απασχόληση από ό,τι εκείνα με υψηλότερες δεξιότητες και, ταυτόχρονα, τα άτομα με υψηλές δεξιότητες έχουν συγκριτικά περισσότερη ικανοποίηση από την εργασία τους, εφόσον έχουν μεγαλύτερες οικονομικές απολαβές, καλύτερη υγεία και ενεργότερο ενδιαφέρον για την πολιτική και τη συμμετοχή στα κοινά¹⁴.

Από ό,τι φαίνεται δε από τις απαντήσεις τους, η εκπαίδευση για τις ενήλικες γυναίκες, στα ΣΔΕ, πιθανόν και να αποτελεί «πηγή» ερεθισμάτων, επικοινωνίας και κοινωνικοποίησης, χρήσιμες και αναγκαίες σχέσεις για την ολοκλήρωση της ανθρώπινης προσωπικότητας, την απελευθέρωση των δημιουργικών τους ικανοτήτων, την «διέξοδο» της ενεργητικότητάς τους, δεδομένου ότι, αντίθετα, η αποκλειστική ενασχόληση με το σπίτι δεν συνεισφέρει στην αποτελεσματική κοινωνικοποιητική διαδικασία, στη διεύρυνση των πολιτιστικών πληροφοριών, στην οικονομική και κοινωνική χειραφέτηση τους, την αυτοπραγμάτωσή τους και την αυτοεκτίμησή τους.

¹⁴ Στο Κόκκος κ.ά. Η εκπαίδευση και κατάρτιση ενηλίκων στην Ελλάδα, 2021, σ.38

Περαιτέρω, ευελπιστούμε με την παρούσα έρευνα να μπουν οι βάσεις μιας επιστημονικής συζήτησης για τις προσδοκίες και τα κίνητρα που έχουν οι γυναίκες, όταν εντάσσονται σε Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας.

Η διερεύνηση των λόγων που τις οδηγούν στην απόφαση αυτή, καθώς και των εμποδίων που αντιμετωπίζουν είναι κρίσιμη για την κατανόηση των ιδιαίτερων αναγκών τους. Παράλληλα, μια αντίστοιχη έρευνα θα μπορούσε να συμβάλει στην ανάπτυξη στρατηγικών και πολιτικών, που θα ενισχύσουν την προσβασιμότητα και την υποστήριξη αυτών των γυναικών, ώστε να επιτευχθεί η αποτελεσματικότερη ένταξή τους στην εκπαίδευση και, κατ' επέκταση, στην αγορά εργασίας και στην κοινωνία ευρύτερα.

Βιβλιογραφία

- Αθανασίου, Λ.**, 2000, *Μέθοδοι και Τεχνικές Έρευνας στις Επιστήμες της Αγωγής*, Ιωάννινα
- Ανάγνου, Ε. & Βεργίδης, Δ.** 2014. *Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας: Ποσοτική αύξηση και εκπαιδευτική πολιτική: Έρευνα με βάση τις απόψεις διευθυντών ΣΔΕ και στελεχών του φορέα υλοποίησης του προγράμματος. Εκπαίδευση Ενηλίκων*, 32, 3-18.
- Αναστασίου Ε., Δακοπούλου, Α.**, 2019, «Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας και κίνητρα για περαιτέρω εκπαίδευση: Η οπτική των εκπαιδευόμενων» στο *Εκπαίδευση Ενηλίκων*, τ. 44, σ.: 14-23.
- Βεκρής, Λ. & Χοντολίδου, Ε.**, 2010, *Προδιαγραφές σπουδών για τα σχολεία δεύτερης ευκαιρίας*. Αθήνα: Ινστιτούτο Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων
- Βεργίδης, Δ.** , 2005, «Κοινωνικές και οικονομικές διαστάσεις της εκπαίδευσης ενηλίκων». Στο Δ. Βεργίδης & Ε. Πρόκου (Επιμ.), *Σχεδιασμός, διοίκηση, αξιολόγηση προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων*. Τόμος Α. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Boudon R.**, 1969. *Les méthodes en sociologie*. Paris: Presses Universitaires de France.
- EIGE–Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο**, 2023, *Gender Equality Index* <file:///C:/Users/user/Downloads/Gender%20Equality%20Index%202023.pdf> και <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2023/domain/knowledge/EL> και Eurostat, EU LFS, 2021. EIGE's calculations
- Ελληνική Στατιστική Αρχή** *Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας 2020/2021* <https://www.statistics.gr/infographic-second-chance-schools-20> Ημερομηνία δημοσίευσης: 2.11.2022
- Ελληνική Στατιστική Αρχή** *Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας/2021* <https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SED29/2021>
- Ελληνική Στατιστική Αρχή** *Δελτίο Τύπου Πειραιάς*, 4 Απριλίου 2024
- Ελληνική Στατιστική Αρχή** «Στατιστικές» / *Πληθυσμός και Κοινωνικές Συνθήκες / Εκπαίδευση / Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση/ Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας.* <https://www.statistics.gr/infographic-second-chance-schools-20>
- Giddens A.**, 2002, *Κοινωνιολογία*. Αθήνα: Gutenberg.
- Ζώτου Βασιλική Αντωνίου**, 2007, *Προφίλ ανδρών και γυναικών στα σχολεία δεύτερης ευκαιρίας* Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ψυχολογίας <https://ikee.lib.auth.gr/record/74594?ln=el>
- INEΔΙΒΙΜ**, 2016, *Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας | Ίδρυμα Νεολαίας και Δια Βίου Μάθησης* <https://www.inedivim.gr/el/programmata-drasesis/sholeia-deyteris-eykairias> και <https://sde.inedivim.gr/>
- Κανταράκη Μ.** *Γυναίκες και εργασιακές σχέσεις στη βιομηχανική υφαντουργία. Επιδράσεις στην ταξική διαμόρφωση*, 2001, Διδακτορική Διατριβή υποβληθείσα εις το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Αθήνα
- Κανταράκη, Μ. Παγκάκη Μ., Σταματελοπούλου Ε.**, 2008, *Κατά φύλο Επαγγελματικός διαχωρισμός (κάθετος και οριζόντιος) Διακρίσεις και Ανισότητες κατά των γυναικών στην Εκπαίδευση*, ΚΕΘΙ, Παρατηρητήριο Παρακολούθησης και Αξιολόγησης των Δράσεων της Εκπαιδευτικής Πολιτικής για την Ισότητα, Παρατηρητήριο για την Ισότητα στην Εκπαίδευση, Αθήνα. https://www.kethi.gr/sites/default/files/wp-content/uploads/2009/07/137_EPAGELMATIKOS_DIAXORISMOS_EKPAIDEUSI.pdf

Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 1995, *Λευκό βιβλίο για την εκπαίδευση και την κατάρτιση*. Διαθέσιμο σε: Λευκό Βιβλίο για την εκπαίδευση και την κατάρτιση - Διδασκαλία και εκμάθηση - προς την κοινωνία της γνώσης - Publications Office of the EU (europa.eu)

Επίσημη Εφημερίδα αριθ. C 195 Συμπεράσματα του Συμβουλίου της 6ης Μαΐου 1996 για τη Λευκή Βίβλο «Διδασκαλία και μάθηση. Προς την κοινωνία της γνώσης» 06/07/1996 σ. 0001 – 0005 <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX%3A31996Y0706%2801%29%3AEI%3AH%3ATM%3A>

Καμαρέτσου Φ., Κίτσιου Α. 2019, «Έμφυλες ανισότητες στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση: Οι αναπαραστάσεις των δυο φύλων στα σχολικά εγχειρίδια της Α΄ και Β΄ τάξης Δημοτικού», στο *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, τ. 68, [file:///C:/Users/user/Downloads/adminojs,%20%CE%9A%CE%91%CE%9C%CE%91%CE%A1%CE%95%CE%A4%CE%A3%CE%9F%CE%A5%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/adminojs,%20%CE%9A%CE%91%CE%9C%CE%91%CE%A1%CE%95%CE%A4%CE%A3%CE%9F%CE%A5%20(1).pdf)

Κόκκος Α., Βαϊκούση Δ., Βεργίδης Δ., Κουλαουζίδης Γ., Κωσταρά Ε, Παυλάκης Μ, Σακκούλης Δ., 2021, *Η εκπαίδευση και κατάρτιση ενηλίκων στην Ελλάδα* https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2021/10/EKE_study_version_4-10-2021.pdf

Κοντοστάθη Ευστρατία, 2016, *Το φύλο ως παράγοντας διαμόρφωσης των κινήτρων και των εμποδίων των ατόμων που συμμετέχουν σε προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων: μελέτη περίπτωσης των ΣΔΕ στην περιοχή της Θράκης* URI <http://hdl.handle.net/11610/24111>

Oakley Ann, 1972, *Sex, Gender and Society* London: Temple Smith.

Κυριαζή Ν., 2000, (Β΄ έκδοση) *Η κοινωνιολογική έρευνα: Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Μαγγόπουλος, Γ., 2011. *Αξιολόγηση προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων . Η περίπτωση των σχολείων δεύτερης ευκαιρίας*. Διδακτορική διατριβή. Κρήτη: Πανεπιστήμιο Κρήτης

Νόμος 2525/1997 – ΦΕΚ 188/Α/23-9-1997, Άρθρο 5, Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας <https://www.e-nomothesia.gr/kat-ekpaideuse/n-2525-1997.html>

Οδηγός Εκπαιδευτικού Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας, 2013 Αθήνα: Γενική Γραμματεία Δια Βίου Μάθησης <https://sde.inedivim.gr/wp-content/uploads/2023/08/ekpaidodigos.pdf>

Πηγιάκη Π., 2006, *Δημοκρατική-κριτική εκπαιδευτική καινοτομία Μαθήματα από το Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας*. Αθήνα: Γρηγόρης

Social policy, 2017, *Η Ισότητα των Φύλων στην εκπαίδευση* (απόδοση Ντούνης Α.) <https://socialpolicy.gr/2017/02/η-ισότητα-των-φύλων-στην-εκπαίδευση.html>

Παπασταμάτης Α., Γρίβα Ε., Βαλκάνιος Ε., Γιαβρίμης Π., 2010, *Επαγγελματική ανάπτυξη εκπαιδευτικών : ανάγκες των εκπαιδευτικών των ΣΔΕ και προτεινόμενες πολιτικές επιμόρφωσης* Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη

Σταμάτη Σοφία, 2020, *Τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι εκπαιδευόμενες γυναίκες κατά τη φοίτησή τους στα ΣΔΕ: Ο ρόλος του φύλου και του κοινωνικού περιβάλλοντος στην ενίσχυσή τους* Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. <https://apothesis.eap.gr/archive/item/86864>

Σουβατζόγλου Β., 2011, «Αντιλήψεις Εκπαιδευόμενων σε Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας για τον Πληροφορικό Γραμματισμό. Η Διάσταση του Φύλου». Στο 2ο Πανελλήνιο Συνέδριο: «Ένταξη και χρήση των ΤΠΕ στην Εκπαιδευτική Διαδικασία» Συνέδρια της Ελληνικής Επιστημονικής Ένωσης Τεχνολογιών Πληροφορίας & Επικοινωνιών στην Εκπαίδευση Τόμ. 1

Ταρατόρη Ε., Κουγιουρούκη Μ., Στραβάκου Π., Αλβανόπουλος Γ., Καλπακίδου Κ., Πεγιάδου Κ. Τοπουζέλη Φ., Φράγκου Τρ., 2008, *Τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας Θεωρία – Έρευνα*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη

Τουτζιάρη Ιορδάνα, 2019, *Το φύλο ως παράγοντας καθορισμού των κινήτρων συμμετοχής, της προσωπικής ανάπτυξης και της μετασχηματίζουσας μάθησης στην εκπαίδευση ενηλίκων. Η περίπτωση του ΣΔΕ Σερρών*. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
<https://apothesis.eap.gr/archive/item/87356>

Υπουργική Απόφαση 260/2008 - ΦΕΚ 34/Β/16-1-2008, *Οργάνωση και Λειτουργία των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας (ΣΔΕ)* <https://www.e-nomothesia.gr/kat-ekpaideuse/ya-260-2008.html>

Φίλιας Β., επ. 1996, (β' έκδοση), *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και τις Τεχνικές των Κοινωνικών Ερευνών*, Αθήνα : Gutenberg